

УДК 811.161.2(07)

Лідія Мамчур,
доктор педагогічних наук, професор
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ТЕКСТОВА ОСНОВА РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

У статті з'ясовано роль тексту в процесі розвитку комунікативної компетентності учнів, визначено і схарактеризовано особливості основних аспектів методичної роботи з текстом на уроці української мови (смісловий, структурно-стилістичний, комунікативний). Визначено систему комунікативних умінь, які необхідно розвивати в учнів 5–9 класів на текстовій основі. Описано способи методичної організації процесу розвитку комунікативних умінь на основі тексту і розроблено на їх основі систему роботи з розвитку комунікативної компетентності учнів.

Ключові слова: комунікативна компетентність, текст, комунікативні вміння, змістовий, структурно-стилістичний, комунікативний аспекти методичної роботи з текстом.

В статье выяснена роль текста в процессе развития коммуникативной компетентности учащихся, определены и охарактеризованы особенности основных аспектов методической работы с текстом на уроке украинского языка (смысловый, структурно-стилистический, коммуникативный). Определена система коммуникативных умений, которые необходимо развивать у учащихся 5–9 классов на текстовой основе. Описаны способы методической организации процесса развития коммуникативных умений на основе текста и разработана на их основе система работы по развитию коммуникативной компетентности учащихся.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, текст, коммуникативные умения, смысловый, структурно-стилистический, коммуникативный аспекты методической работы с текстом.

The role of text in the development of communicative competence of students is identified in the article Features of the main methodological aspects of the text in Ukrainian language lesson (semantic, structural and stylistic, communicative) are characterized. The system of communicative skills that are necessary to develop the students in grades 5–9 text is determined. These methods of methodical process of communication skills development based on the text and a system of students' communicative competence on their basis is developed.

Key words: communicative competence, text, communication skills, semantic, structural and stylistic, communicative aspects of the methodological work with text.

Провідною метою сучасної системи шкільної освіти є формування національно свідомої мовної особистості учня – комунікабельної людини, що має високий рівень комунікативної компетентності. Як відомо, компетентність не існує поза межами спілкуванням, адже вона виявляється у конкретних комунікативних ситуаціях й обумовлюється психологічними та соціальними особливостями індивіда. Комунікативну компетентність школярів розглядаємо як загальне комплексне поняття, що свідчить про рівень навчальних досягнень з мови та мовлення, можливість реалізувати їх у процесі спілкування.

Одним зі шляхів ґрунтовного засвоєння української мови, вироблення комунікативної компетентності щодо правильного, доречного й ефективного використання її в активній комунікативній взаємодії, усвідомлення мови як основи формування й формулювання думки є впровадження у практику шкільного навчання мови вивчення тексту як найвищого рівня мови і ключової комунікативної одиниці.

Більшість сучасних лінгводидактів (М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, Г. Михайловська, М. Пентилюк та ін.) уважають, що текст лежить в основі формування комунікативної компетентності. М. Пентилюк, думку якої ми цілком поділяємо, переконана, що «відомості про текст, його структуру, особливості, категорії ... повинні забезпечити формування комунікативної компетентності учнів, умінь будувати усні й письмові висловлювання, спілкуватися в різних життєвих ситуаціях» [5, с. 97]. Відповідно до теми дослідження вважаємо, що першочерговим завданнями вчителя-словесника є:

- формування вмінь створювати текст, що виражає думку і наміри мовця;
- сприймати тексти не лише за змістом, а й за сутністю;
- налагоджувати за допомогою текстів взаємодію з учасниками спілкування для досягнення поставленої комунікативної мети.

Лінгвістичний і дидактико-методичний аспект проблеми тексту, його закономірностей та особливостей, процесу створення і сприймання висловлювання збагатився результатами досліджень взаємозв'язку навчання і розвитку мовної особистості учнів 5–9 класів, формування мовленнєвих і комунікативних умінь, що знаходять відображення у працях Н. Бабич, М. Бахтіна, Ф. Бацевича, І. Білодіда, О. Біляєва, Р. Будагова, Л. Булаховського, Г. Винокура, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, І. Ковалика, А. Коваль, Л. Лосевої, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Пешковського, М. Плющ, В. Різуна, В. Русанівського, В. Сухомлинського, Л. Щерби та ін. Звичайно, проблема культури спілкування, комунікативної здатності індивіда не виходить з поля зору мовознавців, психолінгвістів, педагогів, методистів, усіх, кому не байдужі питання навчання і виховання мовної особистості. Однак досі відсутнє дослідження, в якому розглядався б процес цілісного розвитку вмінь

будувати тексти в учнів основної школи з урахуванням принципів перспективності та наступності. Концептуальні ідеї науковців і методистів дають можливість уточнити та розширити уявлення про способи організації процесу розвитку комунікативних умінь на основі тексту і розробити на їх основі систему роботи з розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи.

Мета статті – з'ясувати роль тексту в процесі розвитку комунікативної компетентності учнів, визначити і схарактеризувати особливості основних аспектів методичної роботи з текстом на уроці української мови.

Сформувати якісно нову мовну особистість у шкільній системі освіти – це виховати мовця, який буде дбати про красу і розвиток мови, творитиме україномовне середовище в усіх сферах суспільного життя, відроджуватиме культуру, звичаї і традиції народу, буде забезпечувати висококультурне інтелектуальне спілкування літературною мовою. Реалізація таких завдань у процесі навчання мови можлива на основі компетентнісного підходу до вивчення рідної мови, оскільки її засобами формується комунікативна компетентність учнів 5–9 класів. Надаючи мові особливої значущості у формуванні національної свідомості і приналежності, І. Огієнко переконливо доводив, що мова – це наша національна ознака, що в «мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб» [3, с. 57].

Комунікативні знання й уміння є досить важливими й необхідними для учня, оскільки вони забезпечують ефективність спілкування в усній та писемній формах і формуються на ґрунтовній теоретичній і практичній підготовленості, виробляються як автоматизовані усвідомлені дії, що дозволяють особистості сприймати, розуміти об'єктивний світ і впливати на нього в процесі життєдіяльності й спілкування.

За законами лінгводидактики формування таких знань, умінь і навичок можливе тільки в організованому (системному) навчанні, коли практичне засвоєння мови відбувається безпосередньо в процесі реальної чи модельованої діяльності з метою оволодіння комунікативними вміннями і навичками. Комунікативні вміння Н. Захлюпана, І. Кочан визначають як один із видів спеціальних умінь, пов'язаних з уміннями сприймати, відтворювати і створювати усні і письмові висловлювання [1, с. 108]. Автори словника-довідника з методики викладання української мови визначають комунікативні вміння як «один із видів спеціальних умінь, пов'язаний з умінням сприймати, відтворювати і створювати усні і письмові висловлювання» [46, с. 108]. До комунікативних умінь М. Пентилюк відносить «уміння правильно визначати тему висловлювання та чітко дотримуватися її меж; будувати висловлювання відповідно до його мети, основної думки, адресата мовлення; використовувати найбільш вагомні факти й докази для розкриття теми та основної думки; будувати висловлювання логічно й послідовно, тобто встановлювати причинно-

наслідкові зв'язки між фактами та явищами, робити необхідні узагальнення і висновки; вибирати тип і стиль мовлення залежно від мети і ситуації спілкування; використовувати різноманітні мовні засоби відповідно до типу, стилю, жанру висловлювання; удосконалювати висловлювання (коректувати усне й редагувати писемне мовлення). Комунікативні вміння й навички формуються під час роботи над зв'язним усним і писемним мовленням [5, с. 72]. У зв'язку із зазначеним вище визначаємо, що комунікативні вміння – це спеціальні вміння створювати власні висловлювання відповідно до комунікативної ситуації, використовуючи вербальні та невербальні засоби спілкування, брати активну участь у комунікації і досягати успіху в міжособистісному спілкуванні.

Спираючись на концептуальні положення сучасної методики навчання української мови та вимоги чинної програми, вважаємо, що в учнів слід розвивати на текстовій основі такі *комунікативні вміння*:

- розкривати тему висловлювання;
- визначати мету й ідею тексту відповідно до комунікативного мотиву;
- вживати мовностилістичні засоби, адекватні комунікативній ситуації;
- доречно обирати стиль, тип і жанр мовлення для продукування власних висловлювань;
- створювати тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення відповідно до комунікативної мети адресата й ситуації спілкування;
- поетапно породжувати тексти у комунікативному процесі;
- виявляти, удосконалювати й корегувати порушення у побудові текстів відповідно до вимог комунікативної ситуації;
- уміло спілкуватися, орієнтуючись у комунікативній ситуації;
- встановлювати і підтримувати контакт із співрозмовником;
- прогнозувати та змінювати стратегії комунікативних дій і поведінки спілкування;
- комунікативно доцільно користуватися паралінгвістичними засобами;
- виявляти недоліки в комунікативному процесі, успішно усувати їх.

Мовна особистість, що володіє такими комунікативними вміннями, не може раптово з'явитися в середній чи старшій школі, її розвиток, пропедевтичне формування повинне починатися ще у дошкільному закладі, проводитися (без визначення і вживання лінгвістичних термінів) у початковій школі, формуватися в основній школі, а в старшій удосконалюватися. Формування комунікативної компетентності – складне завдання не тільки вчителя, а і самого учня, адже її розвиток не закінчується у загальноосвітній школі, а має продовжуватися все життя. У творчих руках учителя-словесника, який зацікавить учнів рідною мовою, систематично і цілеспрямовано формуватиме творчі, мовленнєві, комунікативні вміння учнів, стимулюватиме школярів до активної мовленнєво-комунікативної діяльності, розвиватиме їхню комунікативну

компетентність, випускники будують новою мовною особистістю, що легко і вільно зможе комунікувати в будь-яких життєвих і суспільних ситуаціях.

У сучасних умовах формування комунікативних умінь має починатися із вивчення теорії (характеристика текстів, його частин, особливості функціонування мовних одиниць, визначення комунікативної ситуації), через спостереження й аналіз над функціонуванням мовних категорій у конкретних текстах (дискурсах) і до створення власних висловлювань з урахуванням усіх особливостей комунікативної ситуації (спочатку мовленнєвих актів, пізніше мовленнєвих жанрів і потім до дискурсів – самостійних реалізованих текстів).

Вивчення семантичних, структурних і комунікативних понять та вироблення вмінь їх використовувати під час сприймання, аналізу й побудови тестів має проходити у взаємозв'язку і взаємозалежності, разом з тим у роботі з текстом, на нашу думку, прослідковується певна почерговість і поетапність. Так, у п'ятому класі варто більше уваги приділяти вивченню смислового аспекту (тема, основна думка, заголовок, ключові слова, план), а в 6–9 класах відбуватиметься процес закріплення композиційних ознак тексту і фундаментальне вивчення понять структурно-стилістичного та комунікативного аспектів. Таким чином, методична робота з розвитку комунікативних умінь на текстовій основі (Таблиця 1) носитиме системний характер, проводитиметься цілісно, збільшуючи і прогресивно й ефективно розвиваючи комунікативну компетентність учнів основної школи.

Таблиця 1

Зміст навчально-методичної роботи з текстом

Аспект	Основні поняття
Смисловий	<ul style="list-style-type: none"> • Тема • Основна думка • Заголовок • Ключові слова • Зв'язок мовних одиниць • План • Зміст
Структурно-стилістичний	<ul style="list-style-type: none"> • Структурні елементи (вступ, основна частина, висновок) • Типи (розповідь, опис, роздум) • Стили (книжний, розмовний) • Форми (усний, писемний; монолог, діалог)
Комунікативний	<ul style="list-style-type: none"> • Комунікативні ознаки (інформативність, цілісність, зв'язність, завершеність, лінійність) • Комунікативна ситуація • Мотив, мета учасників спілкування

Смисловий аспект передбачає роботу зі змістом тексту, а саме з його темою, основною думкою, заголовком, ключовими словами, зв'язком мовних одиниць, планом. Вивчення й усвідомлення учнями сутності означених понять передбачає їх аналіз, визначення, доповнення, добір, характеристику відповідно до ситуації спілкування, комунікативних ознак, ролі у тексті.

Структурно-стилістичний аспект експериментальної методичної роботи з текстом здійснюється за трьома основними блоками (структурний, типологічний, стилістичний) і реалізується у вигляді розкладання мовного і мовленнєвого цілого на складові частини, на складові елементи, тобто аналізу тексту, що «передбачає з'ясування особливостей ідейно-тематичного спрямування, побудови тексту, стильових та стилістичних властивостей, характеристики мовних засобів щодо ефективності їх використання з метою реалізації комунікативної мети» [6, с. 13–14].

Комунікативний аспект методичного навчання на текстовій основі передбачає вивчення комунікативних ознак як текстових категорій і ситуації спілкування як місця реалізації тексту в цілеспрямованій навчальній комунікації. Істотним вважаємо вивчення комунікативних ознак тексту, до яких учені (І. Гальперін, Б. Головін, Л. Лосева та ін.) включають різні складники – цілісність, зв'язність, інформативність, послідовність, ретроспекцію і проспекцію, модальність, завершеність тощо. В основній школі варто вивчати тільки ті комунікативні ознаки, що є необхідними для розгляду поняття тексту, а саме: інформативність, цілісність, зв'язність, завершеність, лінійність. Зазначені ознаки тексту посідають провідне місце в методиці, що передбачає розвиток комунікативних умінь створювати власне зв'язне висловлювання (текст), розкривати його тему й основну думку, поступово переходячи від однієї мікротеми до іншої, враховувати комунікативну ситуацію, дотримуватися літературних норм мови і структурної будови.

Отже, комунікативно-діяльнісне та функційно-стилістичне спрямування мовного навчання в основній школі передбачає розвиток комунікативних умінь учнів, розвинути які допомагає текст як основна комунікативна одиниця, а створення його є вищим рівнем прояву комунікативної компетентності учнів. Робота з текстом ефективна, доцільна й оптимально можлива, в першу чергу, на уроках розвитку комунікативних умінь. Але окремі елементи її можуть бути ефективними і на аспектних уроках, тобто при вивченні окремих мовних тем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови / Н. М. Захлюпана, І. М. Кочан. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 250 с.

2. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у проекції педагогічного дискурсу / Л. Мацько // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 2–5.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки Рідномовний катехизис для вчителів / І. Огієнко. – К. : Обереги, 1994. – 72 с.
4. Пасів Є. І. Комунікативна методика / Є. І. Пасів. – М. : Изд-во Аркто, 2005. – 28 с.
5. Пентиліук М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Марія Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2012. – 256 с.
6. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / [за ред. М. Пентиліук]. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
7. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монографія / [за ред. акад. А. М. Богуш]. – Одеса, 2008. – 365 с.
8. Brumfit Ch. J. Communicative Methodology in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1990. – 166 p.